

***Варавкіна Зінаїда Дмитрівна,**
старший викладач кафедри іноземних мов, Національна
академія статистики, обліку та аудиту*

СУРЖИК - ЦЕ НАША РЕАЛЬНІСТЬ

«Берегти свою і національну честь, свою мову - немає більшого гонору у інтелігентного чоловіка». Ці слова належать великому українському фізику, винахіднику, громадсько-політичному діячеві Івану Пулію (1845-1918). У цей

же час інший громадський діяч П. Столипін (1862-1911) - міністр царської Росії, не сприймаючи нічого українського, забороняючи вшановувати пам'ятки про Тараса Шевченка і ставити йому пам'ятники, в одній із своїх промов 1908 року зазначає: «Народи іноді забувають своє національне коріння і свою мову, але такі народи гинуть, перетворюючись в багно, на якому проростають і міцніють інші сильніші народи».

Кожен народ і кожен патріотичний уряд, зважаючи на ці слова, захищає свою мову, створює умови для її розвитку й очищення від чужих впливів. У деяких країнах захист мови затверджений юридично. Прикладом може слугувати Франція, де є закон, що забороняє вживати слова англійського походження. Правопорушників навіть за це штрафують. В Україні правильну українську мову ми переважно чуємо з уст письменників, учених-філологів, артистів. Побуває такий вислів: «Є тільки один спосіб здивувати народ в Україні - заговорити чистою українською мовою». Найчастіше у повсякденно- побутовому та в офіційному спілкуванні більшість населення користується так званим *суржи́ком* - мішаниною української та російської мов.

Термін *суржик* первинно запозичений із сільськогосподарської лексики. Тлумачний словник української мови фіксує слово *суржик* у двох значеннях: 1. «Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. (перен., розм.) Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» [5, с. 854].

Чому ж у ХХІ столітті в Україні використання *суржику* досягло загальнонародних масштабів? По-перше, склалося історично так, що тривала кількостолітня бездержавність українського народу звузила застосування нашої мови в науці, освіті, армії та в інших сферах суспільного життя. Передусім функціонували мови тієї держави, до якої входила та чи інша українська територія. У тих країнах, що не зазнали колоніального гніту, питання культури мовлення не стоїть так гостро, як у нас. На чистоту української мови упродовж століть найбільше позначався негативний вплив російської мови.

По-друге, з політичного боку, щоб утриматись на захопленій території, загарбники прагнули зменшити сферу функціонування української мови, вдаючись до фальсифікацій, заборон і репресій (російська влада нав'язувала думку, що жодної української мови нема й не було, що це тільки зіпсований польським впливом діалект).

По-третє, проголошуючи гасла про рівність усіх народів у СРСР, відбувалося знищення національних мов для створення «єдиного советського народу» з єдиною «общепонятною» російською мовою, У всіх навчальних закладах було обов'язковим вивчення російської мови, а від національної мови можна було відмовитись, написавши заяву. І нині можна побачити результати цієї політики. На сьогодні в Україні в усному мовленні майже на рівних правах використовуються дві мови: російська й українська. Навіть та частина населення, що називає себе україномовною, надто часто послуговується *суржи́ком*. Таким чином, мова однієї з найдавніших націй почала втрачати свою природну якість.

Треба зазначити, що *суржик* набув значного поширення ще наприкінці ХІХ - початку ХХ століть. Його вже використовували у художній літературі та

публіцистиці. Єврейський мовознавець Мартен Феллер, спостерігаючи за скаліченим мовленням українських селян, в одній із своїх статей зазначав: «Подорожуючи у вагоні третьої класи, прислухався до розмов тамтешнього простолюду. Мене вразила їхня говірка... Хохли просто сипали великоруськими словами, великоруськими зворотами, а основна мова та її склад були українські; виходило дещо досить потворне, ні Богові свічка, ні чортові шпичка. Слухаючи цю недоладну суміш двох мов, я замислився про вмирання малоросійської мови ... Занепадає говір, що ним розмовляли впродовж сторіч мільйони живих людей, і розмовляли не з примусу, а тому, що з ними цей говір народився і з ними зріс, тобто віддзеркалив у собі всі звиви й ухили психіки цього народу... Хоч я сам не малорос і не слов'янин - кортіло гукнути на цілий слов'янський світ: «Чому ви дозволяєте? Адже тут перед вашими очима остається збиток і згуба слов'янського добра!» [6, с.105]. Тривалий час наукове дослідження суржика було заборонено, бо це могло нашкодити теорії гармонійної двомовності і позитивного впливу російської мови на українську.

Б. Антоненко-Давидович у праці «Як ми говоримо» (1970 р.) перший дав чітке визначення суржика і показав його негативний вплив на українську літературну мову: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч чи, як кажуть у нас, на Україні, суржик» [2, с.12].

Поступово суржик зазнає критики в газетних і книжкових публікаціях. Йому дають такі негативні назви: мішана й ламана мова, мовний покруч, zdegradovana під тиском русифікації форма українського мовлення, мовний безлад, низька мова, напівмовність, кровозмісне дитя двомовності, бур'ян.

Активним протистоянням зросійщенню став посібник «Антисуржик» (1994 р.) за загальною редакцією Олександри Сербенської, яка переконливо довела, що суржик охоплює всі мовні рівні, особливо він нищить усне українське мовлення. Цей практичний посібник наводить ненормативні зросійщені словоформи і словосполучення, які супроводжуються відповідниками літературної мови. О. Сербенська, крім лінгвістичного, дослідила й психологічний аспект негативного впливу суржика на свідомість людини: «Сьогодні слово «суржик» почали вживати і в ширшому розумінні - як назву zdegradovanogo, ubogogo духовного світу людини, її відірваності від рідного, як назву для мішанини залишків давнього, батьківського, з тим чужим, що нівелює особистість, національно-мовну свідомість. Скалічена мова отупляє людину, зводить її мислення до примітиву. Адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує. Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову.» [1, с.6].

Буває, мовець не помічає, що у його у мові є суржик і часто його використовує (*всьо, здача, тоже, все рівно, куда, сюда, туда замість все, решта, теж, все одно, куди, сюди, туди*). А з іншого боку - це ознака

байдужості, бо той, хто промовляє слова *вроді, вообщє, ладно, ужас, кошмар, привітк*, добре знає, що це неправильно. «То як маємо трактувати наш суржик? - наголошує О. Сербенська. - Не як нашу вину, а як нашу органічну слабкість, хворобу, яку треба лікувати» [1].

У статті про суржик Майкл Флаєр зазначає «У битві за мовну першість вибір загалом обмежується двома мовними стандартами - української чи російської мови. Та поки вони змагаються за роль високої мови в Україні, роль низької виконує українсько-російський суржик» [7, с.16].

У наукових працях дослідники змішаної мови встановлюють різницю між діалектом і суржиком. Вони обидва є різновидами усного мовлення, проте діалект існує в межах однієї мови - російської або української, а суржик є змішаним типом мовлення. Діалект територіально чи соціально унормований, а суржик - ні [4].

Суржик — це наша реальність. Переважно його творцями є сільські жителі, що пристосовуються до російськомовних мешканців міста, поверхово засвоюючи російську мову. Розмовляючи в родині своєю мовою і потрапляючи в міське оточення, вони мусять «переключати код», тобто переходити на іншу мову спілкування. Це породжує явище, яке мовознавці називають інтерференцією - відхиленням від норми й системи однієї мови під впливом іншої. Коли стосунки двох мов нерівноправні, коли одна з них загарбує простір іншої, поглинаючи її, одностороння інтерференція переростає у змішування двох мов, що відбувається в усному спілкуванні носіїв мови, яка витісняється. Руйнація її системи торкається усіх мовних рівнів - фонетики, лексики, граматики [4]. Такі явища і призводять до виникнення суржика - змішаної мови.

Професор Лариса Масенко зазначає, що 90 % лексики цієї змішаної мови становлять російські слова, які, однак, вимовляють по-українськи. На фонетичному рівні ці «непрохані гості» відрізняються від автентичних українських своїм звучанням (*ноль, регістратура, двойка, хожу, сижу* замість *нуль, реєстратура, двійка, ходжу, сиджу*), порушують словотворчі закони (*англічанка, лікарство, зварщик, осінню, весною* замість *англійка, ліки, зварювальник, восени, навесні*), мають російські граматичні форми (*у продажі, два студента, по дорозі* замість *у продаж, два студенти, дорогою*) [3].

Соціологічні дослідження показують, що найсприятливіші умови для побутування суржика створює сім'я, де змішана мова може вживатися несвідомо як основний засіб спілкування і свідомо як засіб мовної гри.

Звичайно, ми прагнемо, щоб українці говорили хоча б наближеною до літературної мовою. Чому ж навіть молоде покоління, яке вивчало літературну мову в школі, є носіями суржика? По-перше, для них більш близькою є та мова, якою вони послуговуються у дворі чи в сім'ї, а нормативна мова не стала для них засобом повсякденного спілкування. Інша молодь, що володіє літературною мовою, послуговується суржиком-грою, щоб отримати задоволення від власного мовлення, бо їй так цікаво. По-друге, більшість байдужа до своєї мови, не стежить за нею, не вчиться мови з підручників, словників, гарної літератури. Тому й такий результат - з байдужості і народжується суржик.

495

Безперечно, суржик - це негативне явище, бо людина, яка, не знаючи чужої мови й прагнучи до неї достосуватися, забуває свою рідну. Набагато важче розмовляти літературною мовою, ніж спілкуватися суржиком, який ти постійно чуєш навколо себе. Суржик має бути знищеним, бо культурною завжди є тільки українська або російська мова, але не їх змішування! Тиск чи насильство у мовній сфері не дає гарних результатів. Неможливо примусити людину послуговуватися як чистою мовою, так і засміченою.

І тільки від культури самої людини залежить її мовний вибір. Тоді, коли людина сама захоче користуватися чистою українською мовою, вона прагнучиме говорити літературно й уникатиме суржику. Головне - щоб у людей було розуміння цих процесів і бажання самовдосконалюватися. Префікс «само» - ключовий. Тож вивчаймо свою мову з насолодою, не перетворюючи цей процес у мовну муштру.

Чимало є збірників на цю тему, радіопередач, є багато письменників, які пильнують культуру мови. У скрутнішому становищі знаходяться люди на Сході України, бо вплив російської мови на цій території набагато сильніший. Подолати там суржик так легко не вдасться.

Постає питання: чому ж у деяких літературних творах є суржик? На думку мовознавців і літературознавців, ним можна послуговуватись, але тільки як засобом передачі характерної ознаки якогось героя. Так у своїх творах

І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Старицький, Остап Вишня, С. Олійник використовували суржик як засіб гумору й сатири.

У сучасних українських письменників суржик функціонує для передачі типового мовлення окремих персонажів у певних ситуаціях (твори Богдана Жолдака, Ірени Карпи; п'єси Леся Подерев'янського). Суржик також фігурує у піснях популярних українських виконавців та поп-групах, зокрема його використовують Верка Сердючка, ТіК, Б7ГО7Ю, ДахаБраха. Проте головне завдання літератури - поширювати живу українську літературну мову!

Пересторогою для сучасників є слова української поетеси Ліни Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. Ми повинні бути свідомі того, що мовна проблема для нас актуальна і на початку ХХІ століття, і якщо ми не схаменемося, то матимемо дуже невтішну перспективу».

Список використаних джерел

1. Антисуржик. [За заг. редакцією Олександри Сербенської]. Львів, 1994. С. 6-7.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ, 1991. С. 12.
3. Лариса Масенко Суржик. иКБ: www.ji.lviv.ua > таБейко-Бигекук.
4. Масенко Л. Суржик: між мовою і "языком" / Л. Масенко. - Київ : Видавничий дім "КМ Академія", 2011. 135 с.
5. Словник української мови. Т. 9. Київ. 1978. С. 854
6. Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них. Дрогобич, 1994. С. 105-106.
7. Флаєр М. Суржик: правила утворення безладу // Критика . Ч.6 (червень), 2000. С. 16.